

tis in religione esse potest, in vera religione quærendum est.

5. *Religionis nomen non solum interno affectui, sed etiam externis actibus atque doctrinæ quibus Deus colitur, tribuitur.* — Rursus vero circa veram religionem (et cum proportionem idem est in falsa), advertere oportet nomen religionis non solum interno affectui, sed etiam exterioribus actionibus, imo et rebus quibus Deus colitur, tribui solere, atque etiam doctrinæ quæ talem cultum vel cæremoniam docet. Hoc constat ex communi usu loquendi etiam Scripturæ. Nam Exodi duodecimo, de Phase dicitur: *Quæ est ista religio?* id est, quid est ista cæremonia sacra, et actio religiosa? et Num. 19: *Ista est religio victimæ*, etc., ubi sermo est de sacrificio vaccæ rufæ. Sic etiam Exodi 29, Lev. 7 et 16, dicitur aliquid esse faciendum *religione perpetua*, id est, lege stabili ad religionem et cultum Dei pertinente. Sic etiam dixit Clemens Alexand., lib. 2 Strom., num. 5: *Religio est actio quæ Deum sequitur.* Denique sicut fidei nomine significari solet et doctrina fidei, et actus vel habitus fidei, vel sicut votum dici solet, et res quæ vovetur, et ipsa promissio, ita etiam religio dicitur, et cultus ipse, seu modus colendi Deum, sive in hominis actibus, sive in rebus quæ talibus actibus deserviunt, consideretur, et actiones ipsæ sive exteriores, per quas talis cultus exercetur, sive interiores, a quibus proficiscuntur, et consequenter etiam habitus, a quo tales actiones proprie et sub ratione cultus efficiuntur.

6. *Quomodo aliqua honestas reperitur in iis omnibus, quibus religionis nomen attribuitur.* — Atque in his omnibus, prout ad veram religionem pertinent, aliqua honestas reperitur, sed diverso modo. Nam in ipso cultu reperitur tanquam in objecto et materia circa quam aliquæ actiones humanæ versantur. Est enim illud objectum quoddam rectæ rationi consentaneum, id est, secundum rectam rationem amabile, seu eligibile. In actionibus autem, quatenus voluntarie seu libere exercentur, invenitur moralis honestas, quia studiosæ sunt et divinæ legi conformes. In habitu etiam reperitur rectitudo, quatenus connaturale et proximum principium est talium actionum, præbens optimum modum illas operandi.

7. *Ex supra dictis, constat aliquem esse habitum religionis qui vera virtus sit.* — *Religionis vox pro statu ex sententia Abulensis, est æquivoca.* — Unde tandem constat, ex his omnibus quæ vera religio complectitur, et quæ

nomen religionis aliquo modo participant, aliquid esse, quod vera virtus sit, nempe habitus ille qui ad tales actiones inclinatur; nam virtus simpliciter dicta nihil aliud est quam habitus per se studiosus et honestus, qualem hunc esse constat ex dictis, ampliusque ex discursu materiæ constabit. Atque in hac significatione, quæ hujusmodi habitum designat, fere semper voce religionis utemur; dico autem *fere*, quia non possumus aliam omittere, in qua etiam pro statu religionis sumitur, quæ licet ex priori derivata sit, ut supra tetigimus, et ideo analogiam quamdam continere videatur, tamen jam vox illa accipitur, ut omnino æquivoca, proprie, et simpliciter utrumque significans, statum, scilicet, et virtutem, et ita etiam nos illa utemur: nam ex materia subjecta constabit in qua significatione accipiatur. Quin etiam *religionis* vox, prout statum significat, æquivocationem continet, ut notavit Abulensis, Leviticæ septimo, circa finem. Nam generalis status Ecclesiæ Catholice, quæ talem doctrinam, talemque modum colendi Deum profitetur, religio Christiana dicitur, imo et unica et sola religio dici potest, quia extra illam nulla esse potest vera religio. Et eodem modo ante legem gratiæ synagoga Judæorum erat vera religio, quamvis non esset universalis, sicut nunc est Ecclesia Catholica; specialiori autem modo *religionis* vox applicata est ad significandum peculiarem vivendi modum et statum, in quo aliqui fideles congregantur ad perfectiori modo colendum Deum, et hæc significatio nobis deserviet simul cum alia priori, quæ virtutem indicat.

CAPUT III.

QUOMODO DEUS SUB OBJECTO VIRTUTIS RELIGIONIS COMPREHENDATUR.

1. Ex vocis declaratione supponimus, ut per se notum, dari in nobis aliquam virtutem, quæ religio vocatur, ad ejusque naturam explicandam ab objecto incipimus. Videtur enim ex dictis colligi, objectum illud aut esse solum Deum, aut Deum saltem principaliter complecti. In contrarium vero facere potest, quod D. Thomas, dicta q. 81, art. 5, non permittit Deum vocari materiam vel objectum religionis, sed finem.

2. *Statuitur Deum vere ac proprie ad objectum religionis pertinere.* — *Divisio virtutis moralis ex D. Thoma.* — Dicendum nihilomi-

nus imprimis est Deum vere ac proprie pertinere ad objectum virtutis religionis. Ita sumitur ex D. Thoma, art. 3, et ibi Cajetanus annotat. Et probatur, quia omne id circa quod virtus versatur, et ad quod tendit, pertinet ad objectum ejus; ostensum autem est virtutem religionis ordinari ad Deum, imo circa illum solum aliquo modo versari, quatenus solius Dei cultum et honorem procurat; ergo Deus pertinet ad objectum hujus virtutis. Potestque declarari ex illa vulgata divisione virtutis moralis, in eam quæ ordinatur primario ad moderandas passiones, et eam quæ perficit operationes circa alterum, quam tradit D. Thomas 1. 2, quæst. 60, art. 2, et nunc a nobis supponenda est, potius quam explicanda; sumpta vero est ex propriis objectis, seu materiis circa quas variæ virtutes versantur. Nam quarumdam principale munus est passiones reprimere, et ideo passiones ipsæ dicuntur materia seu objectum illarum. Aliæ vero virtutes pro fine proximo habent recte et convenienter operari circa alios, et ideo dicuntur versari circa operationes, easque respicere, ut materiam circa quam versantur. Hæc autem virtutes, sub hac materia, includunt personam illam circa quam operantur, quia illam respiciunt ut terminum habitudinis suæ.

3. *Religio ordinatur ad Deum, justitia ad homines; sed neutra ad Angelos ordinatur.*

— Rursus hæc virtutes quæ sunt ad alterum, religionem sub se comprehendunt. Nam (ut recte adnotavit Cajetanus, in dicta quæst. 81, art. 1), sicut omne peccatum contra alterum est contra personam aliquam, quia per se non peccat homo contra brutum animal, ita etiam virtus ad alterum solum est circa rationalem vel intellectualem personam. Hæc autem esse potest aut proximus, ad quem ordinatur justitia; aut Deus, ad quem ordinatur religio; Angeli vero in hac partitione non numerantur, quia pro hoc statu non videntur habere nobiscum necessitudinem aliquam, vel communicationem naturalem, quæ a nobis officium aliquod virtutis justitiæ circa illos requirat; sed si quam habent, non est secundum propriam et specificam conditionem suæ naturæ, sed secundum communem rationem sanctitatis, ejusque beatitudinis, ad quam cum illis ordinamur, et sub qua proximorum nomine comprehenduntur. Est ergo religio essentialiter virtus ad alterum, scilicet, Deum. Sicut ergo justitia subobjecto suo comprehendit pro-

ximum ad quem ordinatur, et in universum, quidquid est ad alterum, illum respicit ut finem vel terminum, ita religio in Deum tendit, et consequenter sub objecto suo illum complectitur; nam in habitibus, finis proprius ac terminus habitudinis, seu tendentiæ ipsius, et objectum, idem sunt.

4. Ut autem hoc amplius declaretur, dubitari potest quomodo Deus sit objectum religionis, an proximum, vel remotum. Si enim tantum remotum est, nihil in hoc habet speciale religio, nam cujuscumque virtutis moralis potest Deus esse objectum remotum, nam potest esse finis remotus, quod perinde esse videtur. Si autem dicamus Deum esse finem immediatum, religionem extra ordinem virtutum moralium ponemus. Nam cum virtutes morales immediate versentur circa operationes vel passiones, necessario respiciunt, ut objectum proximum, aliquid creatum; ergo nulla virtus moralis potest Deum respicere ut objectum proximum.

5. *Quo sensu Deus sit objectum religionis proximum, et quo remotum.* — Ad hoc breviter dicendum, Deum quodammodo esse objectum remotum, et quodammodo proximum religionis. Possunt enim hæc voces sumi vel in absoluta significatione, vel respectiva. Absolute dicetur objectum proximum illud, inter quod et internum actum a virtute elicited nihil mediat; sicut Deus est immediatum objectum charitatis, et moderata comestio temperantiæ. Hoc ergo modo negamus Deum esse immediatum objectum religionis, et hoc sensu locutus est D. Thomas, dicto artic. 5, ut distingueret hanc virtutem a Theologicis, ut in sequentibus videbimus. Hoc etiam convincit ratio facta; quia religionis affectus, qui est ejus actus internus, nunquam ita Deum attingit, quin mediet aliqua alia actio hominis, qua Deo cultum aut reverentiam exhibet. Sicut etiam virtus justitiæ nunquam ita immediate attingit proximum, quin mediet actio aliqua, qua jus proximi conservatur aut restituitur. Sub nomine autem actionis intellige etiam moralem carentiam ejus, nam illa etiam potest esse medium attingendi alterum, ut quando volo non infamare proximum, vel non blasphemare Deum.

6. Alio modo potest esse objectum proximum respectiva, seu comparatione facta ad finem extrinsecum et remotum, seu ad omne illud objectum, quod per se non attingitur ab actu elicito a tali virtute, ut ab ea progreditur, sed solum ut ab alia imperatur;

quomodo Deus dici potest objectum remotum castitatis, quamvis juxta usitatum modum loquendi potius dicatur finis remotus. In hoc sensu dicimus Deum non esse objectum remotum religionis, sed sub proximo comprehendendi. Quod etiam probat ratio prius facta. Et declaratur amplius, quia religio, ex vi ejusdem affectus qui ab illa manat, et quasi eodem impetu (ut sic dicam) quo versatur circa aliquam operationem, attingit etiam Deum, quia non in illa sistit, sed per illam transit in Deum, ut hæc locutio et similes declarant: *Volo honorare Deum*; ergo, hac ratione, merito dicitur Deus sub proximo religionis objecto contineri. Possetque non incommode dici Deum esse objectum proximum religionis, sed indirectum. Sicut quando relatio cognoscitur, sub objectum talis cognitionis non solum cadit relatio, sed etiam terminus ejus, diverso tamen modo; nam relatio immediate et directe, terminus vero media relatione, et quasi indirecte sub talem cognitionem cadit; et ideo, comparatione relationis, non videtur objectum ita propinquum; tamen, quatenus illa cognitio non terminatur in relatione, nisi in ordinem ad aliud, vere continetur sub objecto propinquo, quamvis indirecto; ad hunc ergo modum in præsententi philosophandum est.

7. *Cajetani sententia explicatur.* — Et fortasse ita recte explicatur quod communiter dici solet ex Cajetano, dicto art. 3 et 5, Deum esse objectum religionis non *quod*, sed *cui*. Appellatum est enim *objectum quod* illud, quod omnino directe et immediate per internum actum virtutis attingitur; ut se habet Deus ad actum quo amatur, nam talis amor immediate et directe circa Deum ipsum versatur. Objectum autem *cui* est illud quod solum mediante alia actione attingitur, quamvis cum illa conjunctum sit, ut se habet res quam honoramus, respectu voluntatis honorandi illam. Atque hoc etiam objectum *cui* solet vocari finis virtutis; sicque Divus Thomas, dicto art. 5, Deum vocat finem religionis; intelligendum enim hoc est de fine intrinseco et proximo, nam extrinsecus, et remotus, est quasi per accidens, ideoque sub scientiam non cadit. Præterquam quod ille modo Deus est finis virtutum omnium extrinsecus et remotus. Religionis ergo est finis proximus per se et intrinsece, qui finis non est extra rationem objecti, in quod virtus tendit, ideoque ab illo fine actus talis virtutis suam speciem sumunt.

CAPUT IV.

SITNE DEUS SOLUS OBJECTUM CUI VIRTUTIS RELIGIONIS?

1. *Ut Deus sit adæquatum objectum cui religionis, tria requiruntur.* — Diximus Deum esse objectum religionis; jam exponere oportet an in ea ratione adæquatum sit. Dico autem *in ea ratione*, quia, comparatione ad objectum *quod*, seu materiam ejusdem virtutis, constat non esse adæquatum objectum: nam præter illud necessaria est alia materia, circa quam proxime versatur talis virtus, quæ materia objectum sine dubio est, seu quasi pars objecti, licet suo modo ad actiones externas ejusdem virtutis pertineat, ut postea dicemus. Ut autem Deus priori modo sit objectum adæquatum hujus virtutis, tria necessaria videntur. Primo, ut semper sit objectum *cui*, et nunquam sit objectum *quod* religionis. Secundum, ut religio solum Deum hoc modo attingat, et nullam aliam rem vel personam attingat, ut objectum *cui*. Tertium, ut Deus ad nullam virtutem, præterquam ad religionem, pertinere possit, ut objectum *cui*. Atque hæc tria breviter a nobis explicanda sunt, quia revera sunt necessaria ad perfectam, et (ut sic dicam) convertibilem adæquationem, et multum conferre possunt ad naturam et excellentiam hujus virtutis explicandam.

2. Circa primum difficultas est, quia, licet constet religionem per plures actus suos tantum attingere Deum ut objectum *cui*, tamen per aliquos videtur immediatius attingere Deum ut objectum *quod*. At si hoc verum est, non minus dicendus est Deus proximum et immediatum objectum *quod* religionis, quam charitatis et fidei. Quia etiam hæc virtutes non omnibus actibus suis proxime attingunt Deum, ut objectum *quod*, sed per multos versantur immediate circa res alias, ut patet in amore proximi, et in actu credendi Virginis integritatem. Assumptum ergo probatur, quia oratio est actus virtutis religionis, ut infra videbimus. Oratio autem immediate attingit Deum, ut objectum *quod*; oramus enim Deum sicut amamus Deum, et petimus a Deo sicut speramus in Deo.

3. Dicit aliquis semper proximam et directam materiam orationis esse aliud a Deo, rem nimirum illam, quam postulamus; personam autem, a qua postulamus, semper se habere ut objectum *cui*, quia indirecte et per

aliud attingitur, scilicet, per petendi actum. Sed contra hoc insto, quia non solum petimus a Deo res alias, sed etiam Deum ipsum: sic enim interrogatus D. Thomas: *Quam mercēdem accipies?* respondit: *Domine, non aliam, nisi teipsum*. Sicut ergo hæc merces desiderari potest et sperari, ita etiam postulari; ergo talis oratio omnino habet pro materia proxima directa et indirecta Deum, quia petit Deum a Deo. Item dantur justis non tantum Spiritus Sancti dona, sed etiam persona ipsa Spiritus Sancti; ergo etiam persona ipsa postulari potest. Hoc ergo satis erit ut dicatur Deus objectum proximum et directum religionis, sicut ob similem causam est objectum spei, quia Deum a Deo speramus, quamvis res alias ab ipso speremus.

4. *Religionis virtus nunquam Deum attingit, ut objectum quod, sed ut objectum cui.* — Nihilominus dicendum est, virtutem religionis nunquam attingere Deum, ut objectum *quod*, sed tantum ut *cui*. Quod facile probabitur, et solvetur difficultas proposita, si advertamus sermonem esse de objecto virtutis, quantum ad proprium et internum actum immediate ab ipsa elicito. Illud enim objectum, quod per talem actum directe et immediate attingitur, dicitur esse objectum proximum ejusdem virtutis cum eadem proportionem. Et respectu talis actus, satis quidem esse quod virtus per unum actum immediate et directe attingat aliquod objectum, ut illud dicatur esse proximum et directum objectum *quod* talis virtutis, sive sit adæquatum, sive principale, hoc enim convincunt exempla adducta de fide et charitate. Ratio vero est, quia illud, in quo virtus versatur, vere dicitur objectum ejus; ergo etiam illo modo quo circa illud versatur.

5. Negandum vero est habere religionem aliquem talem actum, quo circa Deum ita versetur; nam petitio, de qua difficultas procedebat, non est hoc modo proprius et internus actus religionis. Aliud enim est velle petere, aliud petere, sicut aliud est honorare, aliud velle honorare; velle ergo petere est actus internus immediate elicito a virtute religionis, qui non attingit Deum, nisi media petitione; sicut voluntas credendi Deum, et Deo, directe et immediate non attingit Deum, sed credulitatem Dei. Ob hanc ergo causam ipsa religionis virtus directe et immediate non attingit Deum per talem actum, quia, cum ipsa sit virtus voluntatis, immediatus actus ejus est velle; non vult autem directe

Deum, hoc enim ad charitatem, vel spem spectat, sed vult petere Deum, vel a Deo; ergo inter immediatum actum ejus et Deum interponitur petitio, ratione cujus non omnino proxime et directe attingit Deum, vel circa illum versatur.

6. Statim vero oriebatur difficultas, quænam virtus sit ad quam pertineat elicere actum petitionis Dei, et quomodo illa respiciat Deum ut objectum proximum et immediatum; sed hoc melius infra dicetur, disputando de oratione. Nunc solum addo, in ipsamet petitione Dei, seu a Deo, duos respectus seu rationes posse considerari. Prior est, quatenus illa petitio cedit in bonum et commodum petentis, et ut sic non pertinet ad religionem, ut per se constat, quia religio ad alterum tendit, eique debitum reddit. Posterior est, quatenus ipsa petitio est quidam cultus, et honor ejus, a quo aliquid postulat, et ut sic pertinet ad religionem. Constat autem sub hac ratione Deum non considerari, nisi ut personam cui honor defertur; ideoque non comparari ad religionem, ut objectum *quod*, seu directum, sed ut objectum *cui* religio vult talem honorem deferre.

7. Circa secundum punctum, ratio dubitandi est, quia videtur religio habere plures actus, qui non habent Deum pro objecto *cui*, sed alias personas, vel res; ac proinde non esse Deum sub ea ratione objectum adæquatum. Assumptum probatur in actu adorandi sanctos viros, qui videtur ad officium hujus virtutis pertinere, idemque est de actu venerandi res sacras, ut imagines, calicem et similia; nam hic actus non attingit talem materiam, ut objectum *quod*, sed *cui*, Deumque non proxime attingit, sed remote, quatenus propter ipsum hæc omnia in veneratione habentur.

8. *Religio ita Deum attingit ut objectum cui, ut nihil aliud sub eadem objecti ratione respiciat.* — Nihilominus dicendum est Deum, etiam quoad hanc partem, esse objectum adæquatum *cui* religionis. Quia nimirum nullum habet actum externum proprium, quo non attingat Deum illo modo. Ut autem hoc probetur, et solvatur difficultas proposita, advertendum est non omnem actum hujusmodi attingere Deum eodem modo. Sunt enim quidam actus primarii, quibus colitur Deus in seipso, ut sacrificium, et similes; et hi proxime tendunt in Deum ipsum, in quem explicite diriguntur per intentionem colentis Deum. Alii vero sunt actus se-

cundarii, quibus colitur Deus non in se, sed in alio, ut in imagine, vel in re sacra, quando illa sumitur ut tota materia proxima adorationis. Quia vero talis res non propter se adoratur, sed propter habitudinem aliquam, vel conjunctionem quam habet cum Deo, ipse Deus attingitur per talem actum, tanquam ratio adorandi. Hoc autem satis est ut talis actus, ex vi talis virtutis, in Deum tendat, quia licet expressa intentione tunc non dirigatur talis actus colendi in Deum ut in rem adoratam, implicite tamen et virtute ad eum refertur.

9. Cum ergo dicitur Deus esse dicto modo adæquatum objectum religionis, seu (quod perinde est) religionem circa solius Dei cultum versari, intelligendum est abstracte, ita ut quilibet illorum modorum sufficiat, ut religio secundum totam latitudinem suorum actuum sic operetur. Quod clarius constabit, explicando ipsos actus religionis et in genere et in specie. Et multa, quæ huc spectant, attingimus in 1 tomo, 3 p., disp. 54, sect. 5 et 6; et 3 tomo, d. 81, sect. 8. Actus ergo, quibus colimus Sanctos gloriosos, si in eis sistant, ut in re per se adorata propter propriam excellentiam, non sunt actus hujus virtutis religionis, de qua tractamus, et ita non potest ab illis sumi argumentum; si vero solum considerentur Sancti ut templa Dei, in eisque colatur Deus quoquo modo, ex vi talis actus, jam Deus ipse erit etiam objectum cui ejusdem actus. Sancti vero per illos non coluntur, nisi in quantum aliquo modo sunt unum cum ipso Deo. Idemque est, quoad hanc partem, de quibusvis rebus sacris, quæ ob habitudinem aliquam immediatam ad Deum adorantur. Atque ita semper Deus ingreditur in objecto cui hujus virtutis, quoad omnes actus illius.

CAPUT V.

SITNE DEUS SOLIUS VIRTUTIS RELIGIONIS PROPRIUM OBJECTUM cui?

1. *Deus ita est objectum cui religionis, ut neque ipsa aliud objectum, neque ipse aliam virtutem sub eadem habitudine respiciant.* — Major nonnulla difficultas est in tertio puncto explicando, quomodo, scilicet, Deus ita sit objectum adæquatum religionis, ut non solum religio aliam personam non respiciat ut objectum per se adorabile, verum etiam Deus ipse alteri virtuti morali non objiciatur, sub

simili habitudine objecti cui. Quæ difficultas ut intelligatur, advertendum est, Deum non esse objectum unius tantum virtutis voluntatis, sed plurium, ut minimum charitatis, spei et religionis; unde absolute, et secundum rem, non potest dici esse objectum adæquatum unius tantum virtutis, sed plurium; et ideo distinguimus in illo plures rationes, vel modos objecti, ut circa illum plures virtutes voluntatis versari possint. Distinximus autem superius duos generales modos, quibus Deus objici potest virtuti voluntatis, scilicet, ut *quod*, vel tantum *cui*, seu omnino proxime et directe, vel non omnino proxime, sed indirecte, et media alia actione. Prior ergo modus non est omnino specificus: Deus enim illo modo non uni tantum virtuti objicitur, sed duabus, scilicet, charitati et spei, quas oportet proinde distinguere ex aliis rationibus objectivis, quæ in ipsamet bonitate Dei considerari possunt, de quibus alibi. Inquirimus ergo an Deus sub alia ratione objecti cui, uni tantum religioni objiciatur, vel etiam aliis virtutibus. Quæ difficultas videtur esse conjuncta cum alia quæstione infra tractanda, an virtus religionis una sit; nunc autem ab illa abstrahimus, et de toto genere religionis (sive plures sub se species comprehendat, sive non) quærimus an Deus, ut objectum cui, illi soli objiciatur, vel etiam aliis.

2. *Proponuntur argumenta contra propositam assertionem.* — Et quidem videtur non illi soli objici, sed aliis etiam virtutibus voluntatis. Primo, quia voluntas credendi Deo et Deum, attingit aliquo modo Deum ut objectum; et non attingit immediate et directe, quia inter Deum et voluntatem mediat ipsum credere; ergo attingit indirecte, et tanquam objectum cui fides adhibetur, vel de quo aliquid creditur; ergo in hoc convenit talis voluntas cum actibus elicitis a religione. Illi autem voluntati credendi respondet in voluntate proprius habitus, ut suppono ex doctrina Sancti Thomæ 2. 2, quæstione quarta, articulo secundo, et ex his quæ notavi in primo tomo, quæstione septima, articulo tertio. Qui habitus virtus est, nam est de objecto valde honesto, et rectæ rationi consentaneo, estque virtus a religione distincta, quia per se non respicit cultum, sed credulitatem. Unde actus ipse credendi, prout relatus ad cultum Dei, imperative tantum et extrinsece censeatur ad religionem pertinere, ut infra dicam. Et ob eandem causam, quamvis religio infusa non maneat in peccatore, fides tamen

manet, etiam quoad habitum piæ affectionis, quem in voluntate ponit. Datur ergo alia virtus in voluntate præter religionem, quæ attingat Deum ut objectum cui.

3. Idem videtur dicendum de virtute obedientiæ, quia voluntas obediendi Deo est actus internus immediate elicited a tali virtute, et ille versatur circa Deum aliquo modo immediate, et vi sua, non tamen omnino directe et immediate, sed mediante illo actu, per quem illi obedire aliquis vult: ergo in modo attingendi Deum convenit etiam cum religione, a qua tamen distincta virtus est, ut nunc suppono, ex sententia D. Thomæ 2. 2, quæstione centesima quarta, articulo secundo et tertio, communiter recepta. Tertio loco afferri posset penitentia ad idem confirmandum; tamen quia de illa quæstio est, an sub religione comprehendatur, eam nunc omitto. Ratione denique uti possumus, quia si Deus, ut objectum *quod*, cadit in multas virtutes voluntatis, cur non etiam ut objectum *cui*? Nulla profecto specialis ratio afferri posse videtur. Item, quia sicut voluntas suis actibus elicitis potest diversis modis directe attingere Deum ipsum, ita etiam aliæ actiones, quas voluntas proxime vult, ut tendentes in Deum, possunt diversas habitudines dicere ad Deum ipsum, quales sunt ratio cultus, obedientiæ aut credulitatis.

4. *Confirmatur doctrina proposita, et argumenta dissolvuntur.* — In hoc puncto, dicendum est dari quidem in voluntate alios habitus, seu virtutes attingentes Deum per modum objecti cui; nihilominus tamen Deum peculiari modo objici virtuti religionis, ut objectum cui, quo nulli alteri objicitur. Priorem partem probant rationes, et exempla allata. Posterior autem necessaria est, ut inde possit religio habere propriam et specificam rationem suam. Ut autem explicetur quid proprium in hoc habet religio, adverte duobus modis pertinere posse Deum ad objectum alicujus virtutis moralis. Primo, tanquam personam, cujus bonum vel commodum (ut nostro modo loquamur) per talem virtutem intenditur. Alio modo, solum ut informans extrinsece materiam circa quam talis virtus versatur, id est, ut conferens illi fundamentum illius honestatis, quam talis virtus per se respicit. Qui duo modi ex genere suo sunt valde diversi, et sufficientes ad distinguendas virtutes, non minus quam Dei bonitas, ut amabilis ipsi Deo propter se, vel ut est summum bonum ipsius amanti, suf-

ficit ad distinguendas virtutes charitatis et spei.

5. Obedientia igitur et pia affectio voluntatis attingunt Deum posteriori modo spectatum, sed inter se differunt, quod altera respicit honestatem in ordine ad intellectum, alia vero in ordine ad voluntatem; Deus enim, revelando seu testificando aliquid, constituit illud objectum fide dignum, et ideo fides talis objecti proponitur voluntati, ut eligenda secundum rectam et divinam rationem. Voluntas ergo credendi Deo tendit in tale objectum suum, quod est ipsa fides, non ut per eam colat Deum, aut aliquid ei retribuatur, sed quia tale objectum credibile est ex testimonio Dei. Similiter, cum Deus aliquid præcipit, sua lege facit, ut res illa sic præcepta inde habeat specialem quamdam rationem bonitatis in ordine ad voluntatem, quæ subjecta esse debet suo superiori. Et ideo virtus obedientiæ, quæ, quatenus specialis virtus est, hanc formalem bonitatem intuetur, non ita tendit in Deum, ut illi aliquid proprie retribuatur, sed tendit in rem præceptam ratione specialis bonitatis et necessitatis, quæ in ea moraliter resultat ex præcepto Dei. Hac ergo ratione dicimus has virtutes solum attingere Deum ut extrinsece informantem materias earum.

6. Religio autem tendit in Deum, quasi in ipsum referendo totam materiam suam, intendens per illam debitum cultum, et quasi jus suum Deo reddere. Propter quod forte divus Thomas, dicto articulo quinto, vocavit Deum finem religionis, quod non tam proprie dici potest de voluntate credendi, aut obediendi Deo. Atque hanc doctrinam insinuasse videtur idem divus Thomas, dicta quæstione centesima quarta, articulo secundo, ad quartum, dicens, *reverentiam directe respicere personam excellentem, obedientiam vero respicere personam excellentis præceptum.* Hæc enim diversitas non in alio consistit, nisi quod reverentia respicit quasi commodum, seu bonum extrinsecum personæ cui exhibetur, et ideo dicitur directe respicere illam; obedientia vero non ita respicit personam, sed præceptum ejus, quatenus a tali persona habet talem bonitatem, seu amabilitatem. Quod idem divus Thomas iterum explicuit ibi, articulo tertio, ad primum, dicens, *obedientiam procedere ex reverentia, quæ exhibet cultum et honorem superiori, et quantum ad hoc sub diversis virtutibus contineri, licet, secundum se considerata, quatenus respicit rationem præ-*

cepti, sit una specialis virtus. Quæ doctrina suo modo applicari potest piæ affectioni ad fidem, nam etiam illa non respicit directe personam, sed dictum ejus, quatenus sub auctoritate ejus verum ostenditur.

7. Sic igitur Deus, quatenus est persona ad quam proxime et directe refertur aliqua materia, seu actio hominis, est objectum cui solius religionis, ita illi adæquatum, ut et religio totam materiam suam in hoc objectum proxime referat, et nulla alia virtus hoc munus exerceat, quæ religio non sit, vel sub religione non comprehendatur; neque contra hanc doctrinam procedunt exempla de pia affectione et obedientia, ut explicatum jam est; de poenitentia vero adhuc superest difficultas infra tractanda.

CAPUT VI.

DEUS SUB QUA RATIONE VIRTUTI RELIGIONIS OBJICIATUR?

1. *Omnis virtus in persona, in quam refertur, respicit rationem aliquam, qua honestet actionem.* — Ut titulus intelligatur, supponendum est, cum voluntas studiose tendit in aliquam personam, referendo in eam operationem aliquam, vel actionem, necessarium esse ut respiciat in tali persona aliquam rationem, quæ talem actionem honestet; at, justitia respicit jus quod persona habet ad talem rem vel actionem, misericordia indigentiam, et sic de aliis. Sic ergo oportet ut religio etiam respiciat in Deo rationem aliquam, ob quam justum et honestum sit, cultum vel quippiam simile illi tribuere. Inquirimus ergo quænam hæc ratio in Deo sit.

2. *Questionis status aperitur, et objicitur plura esse attributa, sub quibus religio Deum respicit.* — Est autem ratio dubitandi, quia, licet Deus sit unus et simplicissimus, plura attributa habet, quorum distinctio, quamvis rationis tantum sit, interdum sufficit ad distinguendas in nobis virtutes, quæ talia attributa ut objecta formalia respiciunt, ut in fide et charitate videre licet. Et ratio est, quia nostræ virtutes accommodantur actibus nostris, unde sicut nos propter distinctos conceptus et actus, ratione distinguimus illa attributa, ita et virtutes nostræ possunt optime distinguui per formales habitudines ad diversa attributa. In præsentia ergo plura possunt esse attributa, propter quæ religio cultum, orationem, et similia Deo offerat. Primum est ex-

cellentia, et perfectio divina secundum se; et hoc attributum assignat divus Thomas tanquam proprium et formale religionis, dicta quæstione octogesima prima, articulo quarto, in corpore, et ad tertium. Aliud attributum est, esse principium primum creationis et gubernationis rerum, et hoc assignat divus Thomas, articulo primo et tertio. Hoc autem attributum esse diversum a primo, constat, quia diversis conceptibus nostris subordinatur. Et per mentis præcisionem intelligimus aliquam personam esse dignam honore, propter excellentiam aliquam, etiamsi nihil operetur.

3. Præter hæc considerari potest in Deo aliud attributum sufficiens ad fundandum hunc respectum, nimirum, peculiare dominium, vel jus quod Deus habet in res omnes, præsertim vero in res et actiones humanas; nam hoc titulo debitum est illi, ut quod suum est ei reddatur, et jus illius in nullo violetur. Hoc ergo titulo debet homo Deo non tantum cultum, sed servitutem, ut attigit D. Thomas, articulo tertio, ad secundum. Constat autem dominium esse attributum distinctum, et a causalitate, et ab intrinseca excellentia. Denique datur aliud attributum benefactoris, cui sub tali ratione gratitudo debetur, unde etiam gratiarum actio ad religionem pertinere creditur. Aut ergo hæc omnia attributa formaliter concurrunt in objecto religionis, vel unum eorum tantum. Hoc posterius dici non potest, tum propter dicta, tum etiam quia non est major ratio de uno quam de alio. Neque etiam videtur prius dici posse, alias vel tot essent religiones, quot sunt formalia attributa, quæ considerantur in reddendo cultu Deo; vel una et eadem virtus sub diversis formalibus rationibus tenderet in Deum, quod non videtur fieri posse.

4. *Concluditur religionem tendere in Deum sub una aliqua ratione.* — *Ratio, sub qua religio Deum respicit, est divina excellentia, quatenus coalescit ex omnibus attributis.* — Nihilominus dicendum est religionem tendere in Deum sub una aliqua ratione ipsi attributa, quæ sit veluti adæquata ratio honestatis, quam habet ex parte talis objecti actus religionis. Ita supponit D. Thomas, in his articulis, quem sequuntur Cajetanus et omnes. Sufficenterque probatur ex proportionem et adæquationem requisita inter intrinsecum finem seu objectum, et virtutem. Eo igitur modo quo religio una est, aut per modum unius concipitur, necesse est ex parte Dei fundari

in aliqua formali ratione aliquo modo una. Et ideo hoc supponit tanquam manifestum D. Thomas, art. 3. Addendum vero est non oportere hanc rationem formalem consistere in aliquo simplici attributo potentiæ, bonitatis, aut alio simili, quatenus a nobis concipitur ut præcisum ab aliis. Nam divina excellentia, quatenus coalescens, nostro modo intelligendi, ex omnibus attributis, potest intelligi ut adæquata ratio, ob quam religio colit Deum. Hoc etiam insinuavit D. Thomas, dicto articulo 3, ad 1, dicens: *Diversæ rationes attributorum concurrunt ad rationem primi principii, quia Deus producit omnia et gubernat sapientia, voluntate et potentia bonitatis suæ; ex quo immediate infert: Et ideo religio est una virtus.* Subticit tamen, et nobis intelligendum reliquit subsumendam propositionem, videlicet rationem primi principii, quatenus ad eam omnia attributa concurrunt, esse sufficienter unam ad constituendam formalitatem hujus objecti. Non est autem intelligendum attributa concurrere ad hanc rationem primi principii, quasi ab illis resultat tanquam novum attributum ita peculiare in suo conceptu, ut ab aliis ratione sit distinctum, sicut ex bonitate et cognitione resultat amor. Sed intelligendum est omnia illa attributa concurrere intrinsece et formaliter ad constituendum primum principium, ut sic, quia neque extra illa potest intelligi aliud simplex attributum ab eis resultans, nec sine illorum formali perfectione concipi potest primum principium constitutum.

5. *Suboritur objectio.* — Imo ulterius advertendum est, hoc primum principium duobus modis concipi posse. Primo, in potentia tantum ad se communicandum; secundo, ut actu se communicans et benefaciens hominibus, ac gerens curam eorum. Videri ergo potest, quando dicimus rationem primi principii esse ex parte Dei formale fundamentum religionis, intelligendum id esse ratione primi principii, solum quantum ad infinitam virtutem agendi quam habet, et infinitam bonitatem ac sapientiam, quibus de se est aptum (ut sic dicam) et propensum ad agendum, quia hoc tantum pertinet ad intrinsecam excellentiam ejus, quæ est unica ratio colendi illum. Actualis enim operatio vel in ipso non est, vel nihil perfectionis in ipso addit; ergo non potest illo modo simul concurrere ad constituendam illam rationem primi principii, quæ est ratio colendi Deum.

6. *Solvitur objectio, et ratio primi princi-*

pii, quomodo sit religionis fundamentum. — Nihilominus divus Thomas, dicto articulo tertio, ad 2, sentit, utrumque esse necessarium ad constituendam illam rationem: *Quia eodem, inquit, actu homo servit Deo, et colit ipsum.* Unde per omnes actus religionis protestatur homo et divinam excellentiam et servitutem suam; dum autem servitutem suam proficitur, dominium Dei profiteri necesse est, quod habet Deus per aliquam operationem ad extra, et non sine illa; ergo talis actus religionis non fundatur adæquate in sola excellentia Dei intrinseca, sed etiam in extrinseca dominatione; nec in sola virtute agendi, sed etiam in operatione. Atque hoc ipsum indicavit Lactantius, libr. de Ira Dei, cap. 8, ubi conatur ostendere, ablata ira Dei, id est, justitia vindicativa ejus, et consequenter ablata etiam remunerativa, omnem religionem everti, et, *si Deus nihil boni tribuit, nec gratiam refert contentibus, vanum esse illum colere.* Statim vero sibi objicit dicens: *At enim naturam excellentem honorare oportet.* Respondet: *Quis honos haberi potest nihil curanti et ingrato? An aliqua ratione obstricti esse possumus ei qui nihil habeat commune nobiscum? Deus (inquit Cicero) si talis est, ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, valeat.* Quæ verba sano modo intelligenda sunt; nam Deus a nobis colendus esset, etiamsi nullam mercedem vel nullum beneficium propterea esset redditurus, nam per se tenemur illum colere, seclusa retributione, ut infra dicemus. Sensus ergo debet esse, ablata Dei providentia, et omni operatione, auferri Dei cultum. Quia si apprehendatur Deus ut nullam habens humanarum rerum providentiam, hoc ipso non apprehenditur ut summe excellens, ac supremus dominus, quod est quasi fundamentum religionis, et cultus ejus.

7. Nec refert quod actualis operatio non sit perfectio Dei; tum quia cultus et reverentia non solum propter intrinsecam perfectionem, sed etiam propter extrinsecam operationem ab interna perfectione manantem deberi potest; tum etiam quia ipse honor non est intrinsecum bonum, sed extrinsecum ejus qui honoratur; quid ergo mirum, quod propter extrinsecam etiam rationem deberi possit? maxime cum operatio, quæ ipsi Deo extrinseca est, redundet in bonum et commodum intrinsecum ipsius hominis, qui ad divinum cultum obligatur, et ipsemet cultus ita sit quoddam extrinsecum bonum Dei, ut sit intrinseca perfectio ipsiusmet hominis hono-